

УДК 378.147 3 – 63

А.В.ЗІНЧЕНКО

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ВІЯВИ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті обґрунтовано індивідуально-типологічний компонент комунікативної толерантності особистості майбутнього вчителя, окреслено його емоційний і характерологічний критерії, а також визначено їхні показники.

Ключові слова: *комунікативна толерантність, майбутній учитель, вияв емоцій і характеру в толерантному спілкуванні, критерії та показники індивідуально-типологічного компонента комунікативної толерантності.*

Постановка проблеми. Правильна організована навчально-професійна взаємодія, яка б сприяла формуванню толерантних взаємин її учасників, є одним із найважливіших завдань освітньої діяльності ВНЗ. Його розв'язання потребує глибокого дослідження структурних компонентів комунікативної толерантності як професійно важливої якості студентів - майбутніх педагогів. Серед них індивідуально-типологічний складник посідає особливе місце, бо завдяки ньому формуються типові способи комунікативно толерантної поведінки з учнями й колегами в майбутній професійній діяльності. Саме тому проблема визначення сукупності індивідуально-психологічних якостей майбутнього вчителя, що детермінують його комунікативну толерантність набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Удосконалення й корекція певних індивідуально-типологічних рис толерантного спілкування, які в майбутньому будуть зумовлювати гуманістичний стиль педагогічного спілкування, уже на етапі професійної підготовки майбутніх учителів дасть змогу уникнути багатьох помилок у процесі подальшої роботи.

Аналіз останніх досліджень. Однією з найважливіших якостей мовної особистості, якою вона оволодіває як у процесі природної комунікації, так і спеціально організованого навчання, є комунікативна толерантність. Останнім часом маємо появу значної кількості наукових праць, присвячених дослідженню цього феномену

(Т. Білоус, В. Гришук, С. Данілова, Я. Довгополова, О. Зарвіна, О. Калач, Л. Ніколаєва, А. Скок, Ю. Тодорцева та ін.) та його структури. Окремі дослідники надають особливого значення мотиваційному, діяльнісному й рефлексивному компонентам, інші віддають перевагу ціннісному, когнітивному й конотативному складникам. Натомість мало уваги приділено індивідуально-типологічним рисам толерантного спілкування особистості. Відтак досі немає чіткого визначення критеріїв та показників індивідуально-типологічного блоку структури комунікативної толерантності майбутнього вчителя.

Мета статті. Розглянути індивідуально-типологічні риси толерантного спілкування особистості і, як в окремому компоненті структури комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів, визначити відповідні критерії й показники.

Виклад основного матеріалу. Механізм виникнення й вияву комунікативної толерантності В. Бойко правомірно пов'язує із психологією емоційного відображення особистісних відмінностей. Він вважає, що свідомо або підсвідомо людина реагує на те, що партнер має відміни в сфері тих чи інших проявів особистості [4, с. 201].

Емоції відіграють неабияку комунікативну роль, бо за рахунок свого експресивного компонента беруть участь у встановленні контакту з іншими людьми в процесі спілкування, у впливі на них, виконуючи регулятивну, маніпулятивну, пізнавальну, педагогічну та оздоровчу функції [6, с. 484 - 490].

У комунікативно толерантному спілкуванні емоційність зазвичай виявляється у формі вираження особистих позитивних почуттів, ненав'язливого розпізнавання їх у інших, заохочення співрозмовників до вираження позитивних емоцій. Синтез такого широкого спектру почуттів у психології називається емоційною гнучкістю - «збереження працездатності при виникненні певного завдання в умовах емоційно-огненої ситуації» [10, с. 423]. У майбутнього педагога ця властивість у навчально-професійній взаємодії проявляється у витримці, умінні виявляти позитивні емоції, саморегулюватися, стримувати негативні емоції, мати емоційну стабільність, перевагу позитивних емоцій, відсутність тривожності, здатність переносити психологічні стрес, бо, як стверджує Є. Асмаковець, у професійній діяльності вчителя завдяки високому рівню розвитку його емоційної гнучкості, володінню прийомами вербального й невербального прояву почуттів та цілеспрямованому їх застосуванню в спілкуванні з учнями збагачується педагогічна взаємодія, вона стає емоційно насиченою, в учнів формується почуття психологічної захищеності й безпеки, забезпечується досягнення високої продуктивності педагогічної діяльності, відбувається позитивний вплив на розвиток індивідуальності учнів [1, с. 11-14].

З позицій комунікативної толерантності емоційну гнучкість як оптимальне (гармонійне) поєднання емоційної експресивності та стійкості доцільно розглядати в контексті подолання стресів або фрустрацій за умов організованої поведінки й адекватного реагування в складних ситуаціях спілкування. У психології ці процеси називають терміном «фрустраційна толерантність», під яким розуміють здатність людини протистояти різним життєвим труднощам без втрати психологічної адаптації. В її основі – здатність адекватно оцінювати реальну ситуацію, з одного боку, і можливість передбачати вихід із ситуації - з іншого [6, с. 940].

У процесі навчально-професійного спілкування майбутній педагог стикається з багатьма ситуаціями, які впливають на його внутрішній стан і при цьому змінюють поведінку, настрій, погляди та переконання. Тобто порушується емоційний фон, який впливає на працездатність, знижує мотивацію та інтерес до будь-якого виду діяльності. Тому формування культури емоційних станів майбутнього вчителя, його фрустраційної толерантності набуває значущості, бо, як зазначає О. Щербаків,

«...немає іншої галузі людської діяльності, як педагогічна, де на результатах роботи так сильно відбивалися б особистісні якості самого вчителя, його світогляд, витримка, саморегуляція» [цит. за 14, с. 69].

Таким чином, емоційний складник в індивідуально-типологічному компоненті структури комунікативної толерантності майбутнього педагога має особливе значення, бо саме в цьому вимірі в реальній професійній діяльності він матиме змогу знайти якусь спільність, подолати роз'єднаність і нетерпимий настрій до учнів, компенсувати чи пом'якшити можливі розбіжності в спілкуванні зі школярами й колегами, перешкоджаючи їх переростанню в міжособистісне протистояння й нетерпимість.

Емоції міцно пов'язані з характером особистості, що відображають її комунікативну природу, бо саме комунікативні властивості й уміння спілкуватися є найбільш значущими, адже саме особисте життя й розвиток людини уявляються й подаються як всеосяжна комунікація (у всіх її проявах). У психології розмаїття комунікативних індивідуально-психологічних властивостей особистості розглядається в зв'язку з її темпераментом - «характеристики індивіда з боку його динамічних особливостей: інтенсивності, швидкості, темпу, ритму, психічних процесів і станів» [9, с. 577]. Кожен із типів темпераменту (холеричний, сангвінічний, флегматичний, меланхолічний) у певних обставинах комунікативного процесу проявляється в способах спілкування (товариськість чи замкнутість, правдивість чи облудність, тактовність чи брутальність тощо), що й визначає ставлення особистості до цих обставин і до суб'єктів комунікативної взаємодії. Воно може бути негативним або позитивним, що залежить від розвиненості окремих рис характеру, тобто його акцентуації.

До основних типів акцентуації характеру належать гіперактивний, лабільний, демонстративний, психастенічний, застрягливий, конформний, цієюдний, екстравертивний, інтровертивний, сенситивний [8, с. 286-287]. Серед них для толерантної комунікації особливе значення має гіперактивність як вияв підвищеної доброзичливості, товариськості й оптимістичності та екстравертивність, що передбачає високу контактність, відкритість до інформації, безконфліктність, уважність до співбесідника, підлеглість впливу інших.

Від акцентуації характеру залежить сформованість такої професійно важливої риси особистості майбутнього вчителя як комунікабельність.

У підручнику з соціальної психології Л. Орбан-Лембрик [8, с. 227-128] зазначено, що комунікабельність найбільш пов'язана з типом темпераменту особистості. У ній виражається потреба людини налагоджувати контакти з іншими людьми, у ході яких устанавлюються дружні взаємини на основі ініціації й відповідних умінь і навичок спілкування: слухання, висловлення, підтримання бесіди й вчасної зміни теми розмови, жестикуляція, міміка, інтонація й інші вербальні й невербальні засоби комунікації.

Комунікабельність має різні рівні виявлення від гіпертрофованої до гіпокомунікативності. У контексті комунікативної толерантності мається на увазі нормативна комунікабельність, що передбачає контактність (довірливість і злагодженість стосунків), комунікативну сумісність (вміння співпрацювати на основі взаєморозуміння й узгодженості), адаптивність у спілкуванні (здатність гнучко реагувати на мінливі обставини), самоконтроль (самоспостереження й самоаналіз у ситуації спілкування) [8, с. 227-128].

Означені типи акцентуації характеру особистості майбутнього вчителя, міра його комунікабельності в навчально-професійній взаємодії зумовлюють принципи добору (нормативного чи ненормованого) і комбінації (гармонійної чи дисгармонійної) наявних мовленнєвих засобів та їхніх трансформацій. Завдяки цьому формується толерантний чи інтолерантний стиль спілкування - «індивідуальна стабіль-

на форма комунікативної поведінки учасників, яка виявляється в будь-яких умовах спілкування: у ділових і особистісних стосунках, у способах прийняття й здійснення рішень, у прийомах психологічного впливу на людей і методах вирішення міжособистісних конфліктів» [2, с. 87].

Індивідуальний стиль спілкування передбачає мовну особистість, котра володіє мовленнєвою ситуацією, у дискурсі якої втілюється темперамент. З огляду на це, С. Сухих [12] виокремлює гармонійний, конфліктний та імпульсивний типи особистостей. Відповідно до цього В. Латинов [7] розрізняє такі типи індивідуальних стилів спілкування, які можна співвіднести з комунікативною толерантністю чи інтолерантністю. Так, за виокремленими ним типологічними ознаками, до комунікативно толерантних стилів спілкування можна віднести слухняний (поступливий, дружелюбний, скромний, люб'язний, паритетний), збалансований (доброзичливий, упевнений, незалежний, честолюбивий, наполегливий і завзятий), опікувальний (домінуючий, дружелюбний, співпрацюючий, особистісно орієнтований), до інтолерантних - відчужений (поступливий, недружелюбний, сором'язливий, пасивний і песимістичний), вольовий (домінуючий, недружелюбний, суперницький, компроментуючий, самовпевнений, дратівливий).

У своїй праці «Енергія емоцій у спілкуванні», ґрунтуючись на міждисциплінарній теорії самоорганізації відкритих систем, В. Бойко виокремив синергетичний, нонсинергетичний та антисинергетичний стилі спілкування [5]. Перший - синергетичний (із грецьк. *synergeia* - співпраця, співдружність) цілком співвідноситься з високотолерантною поведінкою суб'єкта в комунікативній взаємодії й відрізняється тим, що особа своєю манерою спілкування з партнерами (партнером) сприяє об'єднанню й підвищенню ефективності спільної діяльності на основі безперешкодного інформаційного обміну між учасниками взаємин, синхронізації їхніх енергій, злагоди в діяльності.

На думку вченого, вираженням синергетичного стилю спілкування є:

- дотримання норм суб'єктних взаємин (уважність, підтримка, схвалення, співучасть і співпереживання);
- вільний обмін ідеями та оцінками (активне висловлювання, шанобливе ставлення до суджень партнерів);
- конструктивна й доброзичлива критика;
- стимулювання ініціативи партнерів (схвалення новацій, самостійність, спільність інтересів);
- дотримання норм партнерської етики (коректність зауважень на користь чесності й гідності інших).

Стосовно навчально-професійної взаємодії, то існують партнерський (толерантний) і непартнерський (інтолерантний) стилі спілкування. Партнерський стиль спілкування передбачає співробітництво у виробленні спільної позиції з питання, яке обговорюється. Партнера вислуховують, не перебиваючи, виважено оцінюють його судження і вчинки, не нав'язують йому рішень, намагаються донести до нього свою точку зору. Партнерський стиль спілкування може бути рівноправним і поступливим. Непартнерський стиль спілкування полягає в ігноруванні одним з учасників комунікації точки зору співбесідника, негативному ставленні до теми бесіди, акцентуванні лише на власних проблемах; така особа створює напруженість, часто принижує партнера, нав'язує йому свої теми і проблеми, не уважно слухає, поспішає давати поради тощо [2, с. 191].

Серед стилів спілкування педагога зазвичай виокремлюються авторитарний (чітка мова; короткі розпорядження, вказівки; відсутність емоцій та ін.) і демократичний (товариський тон розмови, інструкції у формі пропозицій, заохочення та покарання з порадами тощо) [2, с. 191]. Окрім них виокремлюються й інші стилі,

як от гуманістичний (повага до особистості в процесі спілкування), агресивний (досягнення успіху шляхом тиску або контролю над іншими), відчужений (емоційна дистанція, усамітнення) і маніпулятивний (досягнення своєї мети за рахунок інших) [11, с. 391], альтруїстичний (допомога іншим) та місіонерський (обережний вплив) [13, с. 101].

Що стосується студентів - майбутніх педагогів, то їхній стиль спілкування зумовлений специфікою освітнього процесу у ВНЗ, що виявляється в складному й суперечному сплетінні індивідуального та колективного. Спільна діяльність студентів і викладача передбачає комунікативну взаємодію з колективом студентів загалом або взаємодію із групами студентів чи з окремими студентами, що є складовою частиною колективу. Отже, викладач один на один спілкується з кожним студентом, зокрема, і з усією академічною групою загалом, і це спілкування постає його індивідуальною творчістю або співтворчістю зі студентами, що відіграє надзвичайно важливу роль в ідентифікації студентів з ідеалом комунікативно толерантного вчителя. Ця роль полягає в тому, що викладач має демонструвати зразки комунікативно толерантної поведінки, яку наслідують студенти, а його мовлення має бути піднесеним та елегантним, тобто, як зазначає І. Бех, характеризуватися багатством мовних засобів точного вираження суджень із найменшими відтінками, чіткою їх упорядкованістю в одне ціле, жвавістю висловлювань із використанням: порівнянь, прикладів, афоризмів, прислів'їв, приказок, тощо [3, с. 231].

Ефективність формування педагогічного стилю спілкування студентів педагогічних спеціальностей університетів залежить від активного оволодіння необхідним мовленнєвим арсеналом, бо, на переконання В. Сухомлинського, кожне слово, промовлене в школі, повинно дати плід, а не залишитися «пустощівом», стати знаряддям людяності, чуйності, толерантності.

Висновки. В індивідуально-типологічному компоненті комунікативної толерантності майбутнього вчителя визначено:

- 1) емоційний критерій за показниками:
 - емоційна гнучкість (витримка, вияв позитивних емоцій, стримання негативних емоцій, емоційна стабільність);
 - фрустраційна толерантність (здатність адекватно оцінювати складну комунікативну ситуацію і знаходити вихід із неї);
 - володіння прийомами вербального й невербального прояву позитивних почуттів;
- 2) характерологічний критерій за показниками:
 - гіперактивність, екстравертивність;
 - нормативна комунікабельність (контактність, сумісність, адаптивність, самоконтроль);
 - приналежність до слухняного, збалансованого, опікувального синергетичного, партнерського, демократичного, гуманістичного, альтруїстичного чи місіонерського стилів спілкування.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого обґрунтування та визначення критеріїв і показників потребують інші компоненти (когнітивний і діяльнісний) комунікативної толерантності майбутнього вчителя.

Список використаної літератури

1. Асмаковец Е. С. Развитие эмоциональной гибкости учителя посредством социально-психологического тренинга / Е. С. Асмаковец // Психологическая наука и образование. – 2000. – № 1. – С. 11 – 14.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 342 с.

3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади : [навч.-метод. вид.] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
4. Бойко В. В. Соціально-психологічний клімат колектива і людина / В. В. Бойко, А. Б. Ковалев, В. Н. Панферов. – М. : Мысль, 1983. – 207 с.
5. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении : взгляд на себя и на других. – М. : Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996. – 472 с.
6. Варій М. Й. Загальна психологія : навчальний посібник / М. Й. Варій. – 2-ге видан., випр. і доп. – К. : «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
7. Латынов В. В. Стили речевого коммуникативного поведения : структура и детерминанты / В. В. Латынов // Психологический журнал. – 1995. – № 6. – С. 90 – 100.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. – Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
9. Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Мн. : Современное слово, 2005. – 720 с.
10. Практикум з педагогіки : навчальний посібник / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Аванченка. – К. : ІСДО, 1996. – 432 с.
11. Сисоева С. О. Психологія та педагогіка : підручн. для студ. вищ. навч. закладів / С. О. Сисоева, Т. Б. Поясок. – Вид. 2-ге, доп., випр. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2008. – 532 с.
12. Сухих С. А. Личность в коммуникативном процессе / С. А. Сухих. – Краснодар : Изд-во юж. ин-та менеджмента, 2004. – 155 с.
13. Чмут Т. К. Етика ділового спілкування : навч. посіб. / Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка. – 3-тє вид., стер. – К. : Вікар, 2003. – 223 с.
14. Щедровицкий П. Г. Очерки по философии образования / П. Г. Щедровицкий. – М. : Пед. центр «Эксперимент», 1993. – 155 с.

А.В. Зинченко

Черкасский национальный университет имени Б. Хмельницкого, Черкассы

ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

В статье обоснован индивидуально-типологический компонент коммуникативной толерантности личности будущего учителя, очерчены его эмоциональный и характерологический критерии, а также определены их показатели.

Ключевые слова: коммуникативная толерантность, будущий учитель, проявление эмоций и характера в толерантном общении, критерии и показатели индивидуально-типологического компонента коммуникативной толерантности.

A.V. Zinchenko

National Bohdan Khmelnytsky university of Cherkasy

INDIVIDUAL TYPOLOGICAL MANIFESTATIONS OF COMMUNICATIVE TOLERANCE OF FUTURE TEACHER

In the article individually typological component of communicative tolerance of the personality of the future teacher is grounded, its emotional and characterological criteria are outlined, and also their parameters are defined.

Key words: communicative tolerance, the future teacher, display of emotions and character in tolerant dialogue, criteria and parameters of an individually typological component of communicative tolerance.